

Р.А.Сітарчук

НІМЕЦЬКИЙ ЧИННИК В ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ АДВЕНТИЗМУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Адвентизм в Україну був принесений німецькими колоністами з Америки. Поселення росіян серед німців призвело до запозичення в німецького населення вчення адвентистів. Більшість українських регіональних організацій адвентистів до 1906 р. очолювалася німцями. Після початку Першої світової війни німці-адвентисти зазнали гонінь з боку влади. Переважна їх більшість була вислана з країни.

Спеціальні праці з названої теми відсутні, тому основною джерельною базою статті є архівні матеріали. Проте дослідники історії вітчизняного адвентизму хоча б побіжно, все ж торкалися її. Це були питання, пов'язані переважно з причинами виникнення конфесії на території України та біографіями перших проповідників. У цьому контексті написані праці С.Бондаря, А.Григоренка, М.Жукалюка, Г.Лебсака¹. Водночас поза увагою авторів залишалися інші аспекти етнічних німців, зокрема такі: їх вплив на формування первинної організації, укладу громад адвентистів; внутрішні конфесійні відносини між русинами та німцями та інші. Вивчення названих аспектів діяльності і є метою нашого дослідження.

До кінця XVII ст. південноукраїнські землі були майже не заселені. Цей процес пришвидшився за правління в Росії імператриці Катерини II, котра стала роздавати ці землі поселенцям із Німеччини, Голландії, Сербії та інших країн. Частина з них, у певній мірі, вже була обізнана з ранніми протестантськими течіями і навіть належала до них. Таким чином закладалися підвалини для майбутнього розповсюдження пізніх протестантських віровчень.

Адвентизм в Україну був принесений німецькими місіонерами. Національні зв'язки відіграли головну роль у визначенні первинного середовища поширення адвентизму на українських теренах. Цим середовищем стали саме німецькі колонії півдня країни. Дещо раніше тут починав свій шлях і баптизм. Серед пізніх протестантських течій в Російській імперії він був першопрохідцем і тому не мав конкуренції.

Притому баптизм будував своє віровчення на ґрунті місцевих раціоналістичних течій. Ця обставина, поряд з іншими, відіграла значну роль у становленні так званого руського баптизму, котрий згодом набув певних відмінностей у порівнянні зі своїм першоджерелом.

Адвентизм, на відміну від баптизму, не мав таких сприятливих стартових можливостей, тому змушений був завойовувати, перш за все, вже існуючий протестантський місіонерський простір. До цього його підштовхували й інші чинники, зокрема, особливості віровчення, яке легше сприймалося вже обізнаними з протестантизмом неофітами. Не забуваймо і про мовний чинник, який гальмував розповсюдження адвентизму серед російськомовного населення імперії і, навпаки, сприяв цьому в середовищі німецьких колоністів. Також врахуємо і фактор часу, якого в адвентистів для створення власної організаційної структури майже не було, адже баптисти цей процес розпочали значно раніше.

Отже, найсприятливішим осередком для появи та розвитку на українських теренах нового віровчення – адвентизму – були німецькі поселенці. Тому природно, що переважно саме вони стали першими адвентистами в Російській імперії. Однак серед піонерів адвентистського руху дуже швидко постануть й представники місцевого населення.

Після реформи 1861 р. багато селян, до яких належали переважно українці та росіяни, залишилися без наділу землі. Не маючи можливості прогодуватися вдома, значна їх кількість зайнялася відхожими промислами. На нових місцях роботи російськомовне населення зближалося з іновірцями (поляками, німцями, євреями), в руках яких перебувала крупна промисловість і земля. Спільна праця та нерідко пряма залежність від господарів впливали на зміну світогляду православних.

Поселення руських серед німців призвело до порівняння життя на користь німецького населення. Об'єктивно мислячі православні священники змушені констатувати, що «воно жило гарно, розумно, чесно і в пошані. Встановлені ним порядки були продуманими і корисними. З-поміж себе німці співали, молилися по-своєму, були всі грамотними, в той час, як для руської людини грамотність була недозволеною розкішшю. Ось чому наші люди придивлялися до німців і стали їх наслідувати. Відірвані від сім'ї і звичного православного середовища, сезонні руські робітники не могли встояти від спокуси сектантських проповідей»². Отже, робота на німецького господаря була одним з найкоротших шляхів до протестантської віри.

Працююче на німців-господарів населення шанобливо ставилося до них, або змушене було це робити, оскільки німці, будучи за своєю етнічною природою педантичними людьми, не терпіли жодних порушень трудової дисципліни, а тим більше, не виконання роботи. Нерідко вони карали за це батраків. Із рапорту за 1899 р. священнослужителя із с.Велика Горбаша Новоград-Волинського повіту Волинської губернії В.Шумовського єпископу Волинському і Житомирському Модесту дізнаємося, що «заселяючи з кожним роком все більше і більше нашу місцевість, німці утискують селян, оскільки підвищують ціну на орендну та призначену для продажу землю. Селяни відтепер не мають можливості взяти в оренду або придбати, як це було раніше, хоча б незначну частину землі. За характером своїм більшість із німців є народом сварливим, невжитим, нерідко вони чинять збитки на полях селян, вступають, не дивлячись на свою винуватість, в жорстоку боротьбу»³.

Як бачимо, сутички між німцями та найманцями мали місце. Щоправда, вони відбувалися й з-поміж українців, якщо один з них був господарем, а інший – підлеглим. У той же час, ми не відкидаємо й можливих фактів певного тиску німців-господарів на руське населення, в тому числі й у питанні зміни останнім свого віросповідання. Хоча, радше за все, насильницькі заходи були поодинокими, адже в такий спосіб можна залякати і примусити прийняти іншу віру лише кількох людей. Тому визначальними в цій справі все ж були авторитет німців, довіра до них та їх вміння вести місіонерську роботу серед населення.

Місіонерську вправність проповідників адвентизму та інших протестантських віровчень не могли не помічати навіть найбільші їх супротивники – православні священнослужителі. Частина з них визнавала це вже наприкінці ХІХ ст. Вони зазначали, що «керівниками нових сект являються люди, які за своїми розумовими здібностями та суспільним станом стоять значно вище і видаються більш значущими, ніж мало освічені начотчики старообрядців. Як люди більш розвинуті вони володіють більш систематичним ученням»⁴.

Німці-адвентисти, як і протестанти взагалі, відзначалися взаємною підтримкою. Якщо певна особа, незалежно від її етнічної належності, ставала членом громади, то їй гарантувалася певна соціальна допомога, як господарська, так і матеріальна. Маємо інформацію, наприклад, про те, що у с.Лисичанську Старобельського повіту Харківської губернії проживав з сім'єю поміщик-німець, який роздавав своїм

одновірцям-баптистам на пільгових умовах, а інколи навіть безкоштовно, земельні ділянки⁵.

Особливою рисою нових «сектантів», на думку влади, і ми з нею погоджуємося, була обов'язковість пропаганди кожним із них свого віровчення. Тому обряди німецькі протестанти проводили, як правило, публічно, яскраво, що було одним із засобів популяризації власного віровчення. Після таких заходів, наприклад, хрещення, частина з присутніх, нехай і не значна, поповнювала членство громади. Спочатку ними були суто німці, але згодом ставали і слов'яни.

Невиключно, що на початку свого існування частина адвентистів ототожнювала себе з баптистами, оскільки останні були законодавчо легалізовані у 1879 р. Зрозумівши це, влада видала 1894 р. новий закон, який виділяв штунду (тобто всі течії, які не вважалися баптистськими) в окрему течію, до того ж «найбільш небезпечну» для держави. У продовження боротьби з «сектантством» 1900 р. міністр юстиції видав циркуляр, який уточнював, що закон про визнання баптизму визнається лише за німецькими протестантами, і тільки після ретельної перевірки кожної громади. Лише після 1906 р., коли адвентистів рівняли за правами з баптистами, перші нарешті змогли легально діяти. Саме на той час припадає найбільше кількісне зростання віруючих-адвентистів.

У перші роки існування адвентизму на території Російської імперії створювалися передусім його німецькі громади, організації ж, які склалися з руського населення, виникли лише на рубежі століть. Вони були віднесені до Середньоросійського поля, створеного у 1901 р., до якого згодом включалися всі ново народжені руські осередки. Таким чином, в одному місті могли діяти дві і більше громади адвентистів, які належали до різних структурних підрозділів церкви. Це викликало незручності в управлінні внутрішнім життям віруючих та у керівництві ними. Лише за радянської доби адвентисти поступово об'єднали свої етнічно різні організації.

Назвемо найбільш відомих керівників громад і об'єднань адвентистів, які були німцями за національною належністю, і діяльність яких так чи інакше була пов'язана з українськими територіями Російської імперії. З-поміж інших, одним із перших німців-адвентистів в Україні вважається Г.Перк. Народився Герхард у 1859 р. в сім'ї менонітів у Блюменштайн, що на півдні України. Супроводжуючи першого офіційного проповідника від Генеральної Конференції Церкви адвентистів сьомого дня в Росії Л.Конраді, Перк брав безпосередню участь в організації громад у Таврійській губернії. Його активна діяльність не

залишилася непоміченою владою, яка кілька разів арештовувала Перка і, врешті-решт, вислала з Одеси до Німеччини⁶.

Ще одним піонером адвентистського руху був також російсько-підданий німець Яків Ресвік. З адвентизмом він познайомився перебуваючи в США на заробітках. Незважаючи на свої 70 років, Ресвік перевіз через кордон багато літератури адвентистів. Удома, в Криму, він просив рідню та знайомих читати йому цю літературу, оскільки сам мав мовні вади. Таким чином, місцеве населення дізнавалося про нове вчення з американського континенту і було згодом готове до організації громад у Таврії Л.Конраді.

Про цього німця написано чимало. Адвентисти віддають належне його внеску в розвиток учення на території Росії. Зазначимо лише головні хронологічні віхи його діяльності, що були пов'язані з цією країною. У 1891-1901 рр. Конраді був головою Російського місіонерського поля, а у 1901-1907 рр. – очолював Німецько-Російський уніон.

Наступним у нашому переліку є Ю.Бетхер. Саме він упродовж 1907-1914 рр. головував у відокремленому від європейського Російському уніоні, а у 1914-1916 рр. очолював Західно-Російський уніон, до складу якого входила частина українських губерній. На жаль, інформація про його етнічну належність є відсутньою. Відомо, що він народився у 1864 р. в США і залишався американським громадянином увесь час перебування на території Російської імперії⁷. Як ми вважаємо, його ймовірну належність до німецької нації можуть підтверджувати кілька фактів. Так, в Америці він займався становленням громад саме серед німецьких емігрантів. З Європи в Росію він прибув разом із німецькими проповідниками. До того ж Бетхер спілкувався і виступав перед російськомовними віруючими німецькою, а не англійською мовою. Та й за вмінням працювати, організовувати справу та досягати бажаного його можна віднести до німців. І справді, щоб очолювати впродовж дев'яти років щойно створену організацію в Росії, за умов протидії з боку влади, потрібно було докладати багато фізичних та розумових зусиль. При постійній нестабільності політико-економічного становища в державі необхідно було зміцнювати і розширювати авторитет своєї церкви, а це передбачало спілкування з владою, пошук компромісів тощо. Не все вдавалося Бетхеру, проте він досягнув багато, в тому числі й здобув офіційний статус проповідника адвентистів для себе та частини своїх одновірців. Це певний час дозволяло їм вільно переміщуватися по країні, без чого місіонерська робота була б неможливою.

Після загострення відносин з Німеччиною, й особливо після початку війни, ставлення російської влади до Бетхера, як і до решти німців-адвентистів, погіршилося, їм інкримінували антимілітаристську пропаганду на користь ворожої держави. Ю.Бетхер змушений був змістити центр адвентизму в Росії і своє перебування з Риги до Саратова. Однак і там він не мав спокою від влади, яка після чергового обшуку запропонувала йому назавжди залишити кордони держави, що у 1916 р. Ю.Бетхер і зробив. Повне керівництво церквою перейшло до О.Рейнке і Г.Лебсака.

Перший із них упродовж 1914-1917 рр. був головою Східно-Російського уніону, а з 1916 до 1920 р. відповідав за церкву на всій Європейській частині Росії. Другий – Г.І.Лебсак – у 1894-1901 рр. був польовим проповідником, із 1901 до 1906 р. очолював Південно-Російську конференцію, а в майбутньому – Всеросійський союз адвентистів сьомого дня. Певний час він керував Малоросійською конференцією, яка включала Київську, Полтавську, Чернігівську губернії та Польщу. З 1916 р. був заступником О.Рейнке, який керував церквою АСД в Росії. Проте, оскільки останній не володів російською мовою, то, зрозуміло, що основний тягар влади лягав саме на Лебсака. Тому після відставки Рейнке у 1920 р. саме він офіційно очолив церкву. Наступного року О.Рейнке помер, а з країни був висланий останній представник Генеральної Конференції – Д.Ісаак⁸. Таким чином керівництво Церквою адвентистів сьомого дня в колишній Російській імперії перейшло до німців руського походження та, власне, до самих русинів.

Переважна більшість місцевих регіональних організацій, щонайменше до 1906 р., очолювалася німцями. До того ж часу існували переважно німецькі громади адвентистів. Так, С.Бондар писав, що у 1896 р. «адвентизм був розповсюджений серед німців-колоністів у Поволжі, на Дону, в Бессарабії, на Волині, в Криму»⁹. Перші річні зібрання адвентистів спочатку проходили також в німецьких колоніях. Наприклад, у Тарутіно, Фюрстенорті (1901 р., Тверська губернія), Кублановфельді (1898). За свідченням А.Григоренка, у 1904 р. по всій країні нараховувалося лише 523 члени руських громад¹⁰.

Назвемо відомих нам керівників організацій та проповідників німців-адвентистів, діяльність яких так чи інакше була пов'язана з українськими землями. За нашими даними перша громада адвентистів на українських землях у складі Російської імперії виникла у 1878 р. у Волинській губернії завдяки діяльності німців-адвентистів Рапуна та Г.Шульца.

У 1888 р. в Харкові започаткував громаду адвентистів німець Гербріх, а з 1911 р. працював проповідником 41-річний Й.П.Перк, який мешкав на вулиці Кінній, 30. Згодом він переїхав на роботу до Київської губернії.

У 1896 р. пресвітером Чигиринської громади адвентистів і водночас місіонером у Бессарабії працював Готфрід Фрідріхович Тец, який до того мешкав у с.Бородіно Клястіцької волості Акерманського повіту Бессарабської губернії. Пізніше Тец працював проповідником і в Криму. Із Євпаторійського повітового урядника дізнаємося про те, що в місті Тец з'явився з 1911 р.¹¹

Місіонером у Херсонській губернії був Д.Віде¹².

В Одесі проповідником адвентистів був Іван Готфрідович Жаак, мав вік 24 роки, походив із селян Кубанської області. Мешкав в Одесі на вулиці Новосельській¹³.

Проповідником в адвентистів м.Бердянська у 1915 р. був німецький підданий Г.Л.Доннер, який потім виїхав до Харкова, а звідти – висланий до Астрахані¹⁴.

У 1913 р. в Київській губернії працював проповідник К.О.Рейфшнейдер¹⁵. Потому сфера його діяльності поширилася й на Катеринославську губернію, в якій він співпрацював з іншим проповідником Х.Я.Гейшом¹⁶.

Відвідував українські землі і проповідник Московської громади адвентистів сьомого дня Отто Вільдгрубе¹⁷.

Це далеко не повний перелік лідерів німців-адвентистів, однак і він свідчить про охоплення їх діяльністю майже всіх територій розповсюдження конфесії, а також вказує на їх домінуюче становище в церковній організації адвентистів на початку ХХ ст.

Ймовірно важко переоцінити значення друкованої продукції, як джерела інформації у справі місії будь-якої конфесії, особливо на початковому етапі її формування, коли відбувається становлення організації. Тому вже у 80-ті рр. XIX ст. німецькі колоністи стали отримувати з Європи від співвітчизників-адвентистів церковні видання, в яких викладалися основи їх віровчення. Частина з них пізніше була заборонена. Так, відповідно до розпорядження обер-прокурора, у 1896 р. було не допущено розповсюдження в Росії газети адвентистів німецькою мовою «Herold der Wahrheit und Prophetiseher Erklurer»¹⁸. Статс-секретар Победоносцева в продовження політики свого шефа зробив розпорядження Головному управлінню у справах друку про включення до списку заборонених закордонних видань ще 8 найменувань¹⁹.

Щоправда, у квітні 1916 р. Центральний комітет з іноземної цензури, задовольняючи клопотання О.І.Вільдгрубе, дозволив розповсюдження в Росії усіх видань адвентистів сьомого дня німецькою мовою²⁰.

Видавнича література, яка спочатку потрапляла в Росію, була зорієнтована переважно на німецькомовне населення, а тому бракувало російськомовної літератури, адже кількість віруючих-русинів значно зросла. Цю невідповідність керівники адвентистів, на жаль, виправляли повільно, що негативно позначалося на темпах росту організації. Журнал «Маслина» російською почав виходити лише з 1905 р.

Після недовгого часу відносно спокійного легального існування громад адвентистів, приблизно з 1910 р. для них, як і для решти протестантських конфесій, почався період утисків і заборон. Такі зміни умовлялися погіршенням відносин Росії з Німеччиною, а оскільки організації адвентистів і баптистів уважалися німецькими, то переслідування влади спрямовувалося, передусім, проти німецького етнічного елементу в громадах.

Поразки Росії у війні змушували недієздатний царат шукати винуватців цього в середині країни. З-поміж численних «зрадників» чільне місце було відведене й адвентистам. По їх місіонерській роботі удару завдала постанова, видана у 1914 р., про заборону вживання німецької мови. Хоча на молитовні зібрання її дія не поширювалася, все ж, на вимогу місцевих адміністрацій, з дня проголошення війни проповіді адвентистів повинні були проголошуватися тільки російською мовою. Хоча для баптистів і лютеран зробили виключення – дозволили говорити німецькою з перекладом на російську.

А з 1916 р. влада перейшла до ще рішучіших дій проти «сектантів»: почалися висилки німців-адвентистів у східні регіони Росії або за її межі. Офіційним штампом звинувачення була «належність до німецьких організацій». Винятком могли бути лише ті з них, які визнавалися руськими за походженням, тобто пращури яких уже в кількох поколіннях жили в Російській імперії й ототожнювали себе з руським населенням.

Наприкінці підсумуємо викладене. Первинним осередком поширення адвентизму на українських землях були німецькі колонії. Не останнє місце в цьому посідав етнічний чинник. Однак поступова зацікавленість руського населення імперії новим віровченням сприяла появі на рубежі XIX-XX ст. громад, які склалися з українців та росіян. Їх чисельність у порівнянні з німецькими організаціями була ще незначною. Тому вітчизняний адвентистський рух до початку 20-х рр..

XX ст. очолювався німцями-іноземцями або російсько-підданими німцями. В роки Першої світової війни майже всі лідери адвентистів, які мали німецьке походження, зазнали утисків та репресій з боку влади. Переважна більшість із них була депортована з Російської імперії.

Примітки

¹ Див.: *Бондарь, С.Д.* Адвентизм 7-го дня / С.Д.Бондарь. – С.Пб., 1911; *Григоренко, А.Ю.* Эсхатология, миллениаризм, адвентизм: история и современность / А.Ю.Григоренко. – С.Пб., 2004; *Жукалюк, Н.А.* Вспоминайте наставников ваших (история Церкви адвентистов седьмого дня в личностях) / Н.А.Жукалюк. – К., 1999; *Лебсак, Г.И.* Великое Адвентистское Движение и Адвентисты Седьмого Дня в России / Г.И.Лебсак. – [Б.м.], 2006.

² *Центральний державний історичний архів України.* – Ф. 711, оп. 3, спр. 4896, арк. 6. – Далі: ЦДІАУ.

³ *Державний архів Житомирської області.* – Ф. 1, оп. 27, спр. 214, арк. 7.

⁴ ЦДІАУ. – Ф. 442, оп. 690, спр. 315, арк. 4.

⁵ Там само. – Ф. 313, оп. 2, спр. 3135, арк. 67.

⁶ *Жукалюк, Н.А.* Вспоминайте наставников ваших... – С. 67–72.

⁷ Там само. – С. 74.

⁸ Там само. – С. 83–90.

⁹ *Бондарь, С.Д.* Адвентизм 7-го дня. – С. 28.

¹⁰ *Григоренко, А.Ю.* Эсхатология, миллениаризм, адвентизм... – С. 284.

¹¹ *Державний архів в Автономній Республіці Крим.* – Ф. 27, оп. 1, спр. 13177, арк. 81. – Далі: ДААРК.

¹² *Лебсак, Г.И.* Великое Адвентистское Движение... – С. 182.

¹³ ЦДІАУ. – Ф. 385, оп. 2, спр. 58, арк. 41.

¹⁴ ДААРК. – Ф. 27, оп. 1, спр. 13177, арк. 36.

¹⁵ ЦДІАУ. – Ф. 127, оп. 1074, спр. 45, арк. 4.

¹⁶ Там само. – Ф. 313, оп. 2, спр. 3254, арк. 60.

¹⁷ *Архів Дивізіону Церкви адвентистів сьомого дня.* – Спр. 2, арк. 36. – Далі: АДЦАСД.

¹⁸ Там само. – Спр. 1, арк. 10.

¹⁹ ЦДІАУ. – Ф. 442, оп. 694, спр. 219, арк. 9.

²⁰ АДЦАСД. – Спр. 1, арк. 48, 171.

Надійшла до редколегії 15.05.2007